

Marek ADAMCZEWSKI***Jarosław STULCZEWSKI****

ZE STUDIÓW NAD SYMBOLAMI CECHOWYMI DZIEWIĘTNASTOWIECZNA PIECZĘĆ CECHU SZEWCÓW Z SZADKU

Streszczenie. Artykuł o dziewiętnastowiecznej pieczęci cechu szewców z Szadku otwiera – według intencji autorów – cykl publikacji na temat różnych zabytków związanych z rzemiosłem szadkowskim. Tytułowa pieczęć szewców (a dokładnie jej tłok pieczętny) wyrzeźbiona została na początku XIX w. Jej narodziny łączyć należy z regulacjami prawnymi z 1816 r., na podstawie których zreorganizowane zostały cechy rzemieślnicze funkcjonujące w Królestwie Polskim. Regulacje z 1816 r. (obowiązujące nieprzerwanie przez cały XIX w. i również w pierwszych latach II Rzeczypospolitej) określiły strukturę cechów, sposób zarządzania cechem, kompetencje zawodowe mistrzów i rzemieślników, a także zasady awansu zawodowego czeladników i majstrów. Regulacje z 1816 r. wpłynęły na budowę stempli rzemieślniczych, a także na ich funkcje kancelaryjne.

Według regulacji z 1816 r., władzę nad rzemieślnikami w ramach zreorganizowanych cechów sprawował urząd starszych. Ta zmiana prawa znalazła odzwierciedlenie w brzmieniu legend pieczęci cechowych. Zgodnie z brzmieniem pieczętnych napisów, pieczęcie cechowe w pierwszej połowie XIX w. należały do „urzędów starszych zgromadzeń”. W regulacji z 1816 r. szukać należy też genezy innych określeń i zwrotów z legend wówczas tworzonych pieczęci cechowych. Prawodawca aktywność zawodową rzemieślników praktykujących w XIX w. określał słowami „kunszt” lub „profesja”. W legendzie pieczęci cechu szewców z Szadku czytamy o „profesji szewskiej”.

Pieczęcie cechów rzemieślniczych Królestwa Polskiego uwzględnione zostały w przepisach prawnych dotyczących stempli urzędowych Królestwa. Inaczej jednak niż pieczęcie urzędowe np. władz administracyjnych, których pola wypełniało godło państwowe, stemple zgromadzeń rzemieślniczych zawierały obrazy identyfikujące właściwe „kunszty” lub „profesje”. W przypadku szewców szadkowskich obrazami takimi był wysoki but z ostrogą i narzędzia do jego wykonania – nóż szewski i zapewne szydło.

* Marek Adamczewski, dr hab., prof. nadzw. UŁ, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii, 90-219 Łódź, ul. Kamińskiego 27a.

** Jarosław Stulczewski, działacz społeczno-kulturalny oraz ruchu rekonstrukcyjno-historycznego, prezes Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, 98-220 Zduńska Wola, ul. Złotnickiego 3.

Tłok pieczęci Urzędu Zgromadzenia Szewskiego w Szadku wykonał dobry grawer. W ramach obowiązujących przepisów unifikujących stemple cechowe stworzył on przedmiot o indywidualnych cechach (stylizacja heraldyczna z zewnętrznymi elementami herbu) i czytelnym napisie. Obecnie typariusz cechu szewców szadkowskich jest częścią zbiorów Muzeum w Sieradzu. Nie służy już rzemieślnikom, ale dobrze świadczy o ich dziewiętnastowiecznej historii.

Słowa kluczowe: symbole cechowe, pieczęcie cechów, szewcy, Szadek.

UWAGI WSTĘPNE

Znaki cechowe są obiektami badań naukowych prowadzonych w ramach kilku dyscyplin nauk pomocniczych historii. Pieczęcie cechowe badają sfragiści¹, chorągwie cechów analizują weksylolodzy², a inne artefakty nieodłącznie związane z obrzędowością cechów i ich wewnętrznym zorganizowaniem – archeolodzy prawni³. W licznych publikacjach dotyczących najczęściej pieczęci cechowych nie odnotowano szerzej zabytków związanych z rzemiosłem szadkowskim. W tym miejscu warto jednak wspomnieć publikację Zofii Neymanowej na temat zabytków cechowych z Sieradzkiego. W przywołanej pracy odnotowane zostało obesłanie cechu szewców z Szadku datowane na 1696 r. oraz pieczęć szewców szadkowskich z pierwszej połowy XIX w.⁴

Autorzy niniejszego tekstu uważają, że badania nad symboliką cechów rzemieślniczych z Szadku (pomimo skromnej literatury) zasługują jednak na podjęcie. Artykuł na temat dziewiętnastowiecznej pieczęci cechu szewców (wzmiankowanej w pracy Zofii Neymanowej) otwiera badania nad problematyką znaków cechowych w Szadku, a także – według autorów opracowania – ma zainteresować mieszkańców Szadku symboliką cechową i zachęcić ich do poszukiwań artefaktów z nią związanych.

W wyniku kwerend archiwalnych i muzealnych prowadzonych w latach 2010–2014 przez Marka Adamczewskiego i Jarosława Stulczewskiego w archiwach i w muzeach województwa łódzkiego udało się zgromadzić skromny zbiór kilkunastu zabytków (tłoków pieczętnych, tuszowych odcisków pieczęci

¹ Sfragistyka – nauka pomocnicza historii, w ramach której prowadzone są badania pieczęci (budowa, siła dowodowa).

² Weksylologia – nauka pomocnicza historii, w ramach której prowadzone są badania na temat chorągwi i innych flag (budowa, funkcje).

³ Archeologia prawna – nauka pomocnicza historii, w ramach której prowadzone są badania na temat miejsc, przedmiotów i znaków wykorzystywanych podczas wykonywania czynności prawnych.

⁴ Z. Neymanowa, *Zabytki cechowe z Sieradzkiego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1961, t. 3, s. 39–40, ryc. 1–2 (obesłanie), ryc. 3 (odcisk pieczęci w materiale miękkim – pieczęć sucha).

pod dokumentami cechowymi, zdobień ksiąg cechowych, sztandarów cechowych i informacji na temat okoliczności ich powstawania) wykorzystywanych przez rzemieślników skupionych w cechach funkcjonujących w Szadku w XIX w. i w pierwszej połowie XX w.

Fotografie odcisków pieczęci i innych znaków cechowych związanych z Szadkiem (zebrane w aneksie I) zostały wykonane i przygotowane do druku głównie przez Jarosława Stulczewskiego. Marek Adamczewski odnalazł typariusz pieczęci (tłok) wykonany w pierwszej połowie XIX w. dla cechu szewców z Szadku, a Dorota Stefańska udostępniła fotografię sztandaru szewców wykonaną w 2005 r. na krótko przed uszkodzeniem sztandaru. Do zbioru fotografii pieczęci dołączony został dyplom czeladniczy wystawiony w 1881 r. dla Ignacego Kaczmarka, absolwenta kursu czeladniczego prowadzonego w ramach „kunsztu” kowalskiego w Szadku. Dokument opieczętowany został stemplem cechowym pochodzącym zapewne z końca XVIII w., tj. z okresu okupacji pruskiej. Dyplom przechowywany jest w Muzeum Miejskim w Pabianicach⁵. Autorzy zwracają uwagę na fotografie dwóch sztandarów cechowych włączonych do aneksu I, tj. wspomnianego wyżej sztandaru szewców z 1925 r.⁶ i sztandaru rzeźników z 1930 r.⁷ W aneksie II zebrane zostały fotografie wybranych zabytków cechowych i pieczęci urzędowych różnych zgromadzeń i władz funkcjonujących w XIX w. i w pierwszej połowie XX w. poza Szadkiem. Fotografie z aneksu II ilustrują niektóre problemy poruszane w artykule (np. ikonografia pieczęci szewców, układ tekstu na pieczęciach urzędowych Królestwa Polskiego, trzymacze w znakach cechowych). Fotografie te przygotowane zostały głównie przez Marka Adamczewskiego. Jarosław Stulczewski dostarczył fotografię pieczęci szewców ze Zduńskiej Woli.

Zgromadzony materiał źródłowy nie pozwolił uczestnikom badań na przygotowanie artykułu monograficznego na temat pieczęci cechowych z Szadku. Wyraźnie widoczne są luki w posiadanej podstawie źródłowej. Dotychczasowe kwerendy źródłowe nie doprowadziły np. do ujawnienia stempli cechowych z Szadku z okresu poprzedzającego upadek I Rzeczypospolitej. Historia cechów szadkowskich sięga odległej przeszłości. Nie wykluczamy, że dalsze kwerendy poszerzą bazę źródłową i pozwolą powrócić do podniesionego tematu.

⁵ Muzeum w Pabianicach, sygn. MP/593/H.

⁶ W protokołach z obrad szewców z 1925 r. znajdują się dwie wzmianki na temat sztandaru cechowego. W dniu 10 maja szewcy zdecydowali o wysłaniu delegacji w sprawie kupna sztandaru, a 28 czerwca podjęli decyzję o zaciągnięciu pożyczki w wysokości 500 zł (bez oprocentowania i bez wskazania terminu spłaty) na wykończenie sztandaru. Pieniądze wyłożyli szewcy Szadku – APŁ OŁ, Cechy miasta Szadku 1649–1939, sygn. 82/37, s. 131–132.

⁷ W dniu 9 lutego 1930 r. została podpisana umowa pomiędzy rzeźnikami z Szadku a Janiną Nogacką, właścicielką pracowni hafciarskiej z Łodzi o wykonanie sztandaru cechowego. Sztandar miał być gotowy 15 maja 1930 r., a jego koszt opiewał na 1000 zł – APŁ OŁ, Cechy miasta Szadku 1649–1939, sygn. 82/39, s. 15.

Nie ulega wątpliwości, że cechowe pieczęcie z okresu przedrozbiorowego (szczególnie cechowe pieczęcie średniowieczne) są najcenniejszymi artefaktami w grupie stempli cechowych⁸. Odnalezienie średniowiecznych cechowych pieczęci z Szadku uznajemy za zadanie godne, ale porównywalne z poszukiwaniami Świętego Graala.

Zgromadzenie zbioru stempli cechowych, który dobrze charakteryzowałby sfragistykę rzemieślniczą Szadku w długim trwaniu, utrudnia charakter typowej dokumentacji cechowej. Pieczęcie cechowe odciskane były głównie na dokumentach (np. imiennych dyplomach czeladniczych lub mistrzowskich) oraz na innych pismach urzędowych o przemijającej wartości i o jednostkowym charakterze (np. stemple w ksiąteczkach rzemieślniczych), a przez to tylko sporadycznie archiwizowanych w placówkach naukowych. Dokumentacja aktowa cechów (np. listy czeladników i majstrów, protokoły posiedzeń władz decyzyjnych cechów, uchwały zgromadzeń majstrów) nie wymagała wewnętrznych uwierzytelnień za pomocą pieczęci cechowych. Ta okoliczność wpłynęła na skromną liczbę zinwentaryzowanych odcisków pieczęci.

O dużym stopniu rozproszenia zabytków cechowych (w tym pieczęci) związanych z Szadkiem świadczy np. ksiąteczka Floriana Ochockiego, czeladnika kunsztu kowalskiego z 1912 r. Została ona odnaleziona w 2004 r. w skrzyni cechowej Cechu Rzemiosł Różnych w Poddębicach. Księteczkę cechową Floriana Ochockiego uwierzytelniały podpisy komisarza „municipalnego” (pracownika magistratu) i przedstawicieli cechu. Rangę dokumentu podnosiła pieczęć cechu ślusarzy i kowali z Szadku, odcisnięta w czarnym tuszu obok podpisów złożonych w rubryce *Urząd Starszych Zgromadzenia*.

Artykuł na temat dziewiętnastowiecznej pieczęci cechu szewców szadkowskich, a także towarzyszące mu aneksy I i II z fotografiami pieczęci i innych zabytków cechowych są według autorów opracowania zaproszeniem skierowanym w stronę czytelników do udziału w kwerendach źródłowych. Trudna do oszacowania liczba zabytków cechowych przechowywana jest ciągle w tzw. archiwach prywatnych (domowych) lub w składach zupełnie niepotrzebnych rupieci, gdzieś na strychach lub w piwnicach domów prywatnych. Kompetentny artykuł na temat znaków cechowych rzemieślników z Szadku powstać może tylko przy współpracy autorów z dawnymi czeladnikami, mistrzami lub ze spadkobiercami tychże. Dzięki gronu współpracowników do „obiegu” naukowego być może wprowadzone zostaną nieznane tłoki pieczętne, obesłania cechowe, lady (skrzynki) cechowe, sztandary (cho-

⁸ Na przykład pieczęć cechy złotników krakowskich z połowy XV w. (A. Chmiel, *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie*, Kraków 1922, s. 24); pieczęć szewców starogardzkich z XV w. (M. Majewski, *Odciski starogardzkich pieczęci cechowych w archiwum księżąt szczecińskich*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. A. Chlebowska, A. Gut, Warszawa 2008, nr 12), pieczęć cechu rzeźników bytomskich z końca XV w. (D. Tomczyk, *Pieczęcie górnośląskich cechów rzemieślniczych z XV–XVIII wieku i ich znaczenie historyczne*, Opole 1975, nr 15).

rażwie) cechowe, a także inne artefakty ściśle związane z obrzędowością cechową i ze sposobem zorganizowania i zarządzania zgromadzeniami rzemieślników z Szadku. Autorzy opracowania na temat pieczęci Urzędu Starszych Zgromadzenia Szewców w Szadku liczą na pomoc szadkowian w gromadzeniu zbiorów.

POWODY PODJĘCIA BADAŃ

Z powodu ograniczonej podstawy źródłowej zdecydowaliśmy się na przedstawienie pogłębionych rozważań na temat tylko jednej pieczęci cechowej, tj. pieczęci cechu szewców szadkowskich, wykonanej w pierwszej połowie XIX w. (fot. I.1–I.2). Pieczęć ta zapewne powstała tuż po wydaniu prawa dotyczącego funkcjonowania cechów rzemieślniczych w Królestwie Polskim (Kongresowym). Przywołana regulacja nosi datę 31 grudnia 1816 r.⁹ Do tak zawężonych badań skłonił nas podwójny charakter głównej podstawy źródłowej. W toku dotychczasowych kwerend odnaleźliśmy tłok pieczętny i odciski wykonane tymże stemplem. Stan zachowania typariusza (według naszej oceny) jest bardzo dobry. Dysponujemy także porządnymi odciskami tuszowymi wykonanymi z przywołanego tłoka. Nie bez znaczenia dla wyboru pierwszego tematu badań nad symboliką cechów szadkowskich pozostają uwagi Zofii Neymanowej na temat pieczęci cechu szewców z Szadku. Uważamy, że należy uzupełnić obserwacje poczynione na interesujący nas temat w 1961 r.¹⁰

Pieczęć zgromadzenia szewców szadkowskich z pierwszej połowy XIX w. spróbujemy przedstawić w kontekście szerszym niż tylko prosty opis sfragistyczny. Pieczęcie cechowe na obszarze Królestwa Polskiego (Kongresowego) w XIX w. funkcjonowały w ramach spisanego prawa. Typariusz pieczęci cechowej – jego wyobrażenie, a także napisy legendy otokowej i polowej – był odpowiedzią dysponenta (właściciela) pieczęci na oczekiwania władz zwierzchnich formułowane w decyzjach Namiestnika Królestwa Polskiego (Kongresowego) i w innych regulacjach. Regulacje dotyczyły – co oczywiste – cechów rzemieślniczych zaboru rosyjskiego, ale także formy i zakresu funkcjonowania (stosowania) pieczęci różnych urzędów Królestwa.

⁹ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych, Część II: Przemysł i zakłady przemysł posilkujące*, t. II, Warszawa 1866, s. 57 i n. (*Po-stanowienie Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego, zarządzające zgromadzenia rzemieślnicze z dnia 31 grudnia 1816 r.*); s. 167 i n. (*Rozwinięcie postanowienia o zgromadzeniach rzemieślniczych z dnia 19 marca 1817 r.*); s. 187 i n. (*Podanie do publicznej wiadomości osnowy postanowie-nia o zgromadzeniach rzemieślniczych i rozporządzeń w jego rozwinięciu wydanych*).

¹⁰ *Tłok pieczętny o średnicy 3,5 cm posiada napis w otoku u góry: Urząd Starszych Zgroma-dzenia Proffess: pod nim na kwadratowej ramce but z cholewą i ostrogą, po bokach krzywe szydła. Nad ramką korona. Po obu stronach ramki dwie postacie męskie, w hełmach na głowie i z dzidami w ręce. Poniżej napis: Szewckiego Miasta Stol: Szadku Obwód Sieradz: Woie Kaliski. Pieczęć po-chodzi z ok. 1820 r. – Z. Neymanowa, Zabytki cechowe...*, s. 40.

Do rozważań na temat pieczęci szewców z Szadku z pierwszej połowy XIX w. dołączyliśmy informacje o wybranych stemplach wykorzystywanych przez szewców z innych miast środkowej Polski. Zbiór pieczęci szewców spoza Szadku (prezentowany m.in. w aneksie II) nie obejmuje – co oczywiste – wszystkich zinwentaryzowanych stempli szewskich z obszaru środkowej Polski. Prezentowany zbiór fotografii jest jedynie subiektywnym wyborem przykładów różnych rozwiązań kompozycyjnych akceptowanych podczas projektowania i wykonywania pieczęci zgromadzeń szewskich w pierwszej połowie XIX w. w Królestwie Polskim (Kongresowym).

Pieczęcie urzędowe z XIX i z XX w. analizować należy w grupach. Takie podejście jest uzasadnione w kontekście uwarunkowań prawnych, które włączyły stemple różnych instytucji i stowarzyszeń w ramy państwowego systemu sfragistycznego. W takim ujęciu badać należy występowanie na pieczęciach cech wspólnych, właściwych dla grup pieczęci. Równolegle z poszukiwaniem podobieństw ujawniać trzeba rozwiązania odmienne, które świadczą o regionalizmach czy też – co bardziej prawdopodobne – o odmianach warsztatowych pieczęci funkcjonujących w ramach jednego systemu pieczęci urzędowych zunifikowanego i scentralizowanego państwa.

OPIS SFRAGISTYCZNY

Typariusz dziewiętnastowiecznej pieczęci szewców z Szadku wykonany został z krążka metalu (mosiądz). Wyobrażenie (rozbudowane godło cechowe) i napisy (dwie legendy – pierwsza „półotokowa”, druga polowa) wykonane zostały jubilerską techniką rytowniczą. Na powierzchni metalu ostrym dłutem wryte zostały bruzdy w układzie negatywowym, które dopiero po odcisnięciu w miękkim materiale tworzyły właściwy, tj. pozytywowy obraz odbitki. Tłok pieczęci szewców szadkowskich z pierwszej połowy XIX w. przystosowany był do odciskania w materiałach miękkich, czyli np. w wosku, laku lub papierze¹¹. Z tego też powodu nie do końca – z punktu widzenia przeznaczenia typariusza – skuteczne były „eksperymenty” polegające na wykorzystaniu stempla wklęsłego do pieczętowania tuszem. Typariusz wklęsły w trakcie pieczętowania tuszem zostawiał ślad na papierze w tych miejscach, które w według złotnika-grawera były „przezroczystym” nośnikiem treści wrytych. Miejsca, które zaś szczególnie interesowały złotnika-grawera (np. napisy, wyobrażenia postaci i przedmiotów), na odcisku tuszowym zmieniały się w „białe plamy” (fot. I.2).

Napisy na pieczęci cechu szewców z Szadku znajdują się w dwóch miejscach. Tekst pierwszy (położony półłukiem wzdłuż „górnej” krawędzi pieczęci) przeka-

¹¹ Chodzi tu o tzw. pieczęcie suche lub opłatkowe. Na powierzchnię papieru (dokument) nakładana była cienka warstwa materiału miękkiego (ciasto, wosk), na którą kładziono drugą warstwę papieru (kustodia). W tak przygotowanym trójwarstwowym materiale pieczętnym odciskano odbitki za pomocą typariuszy wycinanych w „głęb”.

zywał informację ogólną, wspólną dla pewnego typu pieczęci cechowych. Litera w tym napisie na pieczęci szewców układały się w słowa: URZĄD STARSZYCH ZGROMADZENIA PROFESS(yi)¹². Dopelnienie komunikatu, które łączyło przekaz ogólny z dysponentem pieczęci, umieszczone było poniżej godła cechowego w układzie wierszy poziomych. Na analizowanej pieczęci szewców szadkowskich w czterech wierszach zmieszczono tekst: SZEWCZKIEGO | MIASTA STOL:(*eczne-go*) SZADKU | OBWOD SIERADZ:(*dzki*) | WOIE:(*wodztwo*) KALISKI(*e*)¹³.

Z tego samego czasu, tj. z pierwszej połowy XIX w., pochodzi zbliżona do interesującej nas pieczęci szadkowskiej pieczęć cechu szewców z Łodzi¹⁴ (*de facto* pieczęć Urzędu Zgromadzenia Starszych Kunsztu Szewskiego). Dwa napisy z łódzkiej pieczęci cechowej – pierwszy: URZĄD STARSZYCH ZGROMADZENIA KUNSZTU (poprowadzony półłukiem w „górnej” części stempla) i drugi: SZEWCZKIEGO | MIASTA ŁODZ.(*i*) | OB.(*wód*) ŁĘCZYC(*ki*) (położony w trzech poziomych wierszach na polu pieczęci pod wyobrażeniem) – przypominają rozwiązanie, które znamy z pieczęci cechu szewców szadkowskich.

Podobne napisy znajdujemy na stemplach wyrzeźbionych dla cechów rzemieślniczych z Pabianic w pierwszej połowie XIX w. Na przykład na pieczęci cieśli pabianickich¹⁵ (fot. II.1) znajduje się tekst w półotoku górnym URZĄD STARSZYCH ZGROMADZENIA KUNSZTU i napis w wierszach poziomych CIESZELSKIEGO | MIASTA PABIANIC | OBWODU SIERADZKI(*ego*) | WOI(*ewództwa*) KALISKI(*ego*). Na pieczęciach kowali i krawców z Pabianic¹⁶ napisy podobne do tekstu ze stempla szewców szadkowskich rozplanowane zostały inaczej. Legendy otokowe (ułożone wzdłuż prawie całej zewnętrznej krawędzi pieczęci) zawierały nazwy kunsztów, a napisy na polach informowały o miejscowości (Pabianice) oraz o jej położeniu w obwodzie sieradzkim i w województwie kaliskim.

Dla naszych rozważań pewne znaczenie ma pieczęć cechu krawców z Łowicza¹⁷ (fot. II.2). Legenda pieczęci Urzędu Starszych Zgromadzenia Kunsztu Krawieckiego Miasta Łowicza w pewnym zakresie powtarzała układ pieczęci szewców z Szadku, Łodzi i wspomnianej pieczęci cieśli z Pabianic, a w pewnym – przyjmowała inne rozwiązanie. W układzie wierszy poziomych na pieczęci łowickiej umieszczono tylko informację na temat miasta. Identyfikacja *kunsztu* znalazła się w tej części legendy, która biegła łukiem wzdłuż krawędzi stempla.

¹² Napis poprowadzony łukiem w „górnej” części pieczęci rzeźników szadkowskich tworzyły słowa: URZĄD STARSZYCH ZGROMADZENIA KUNSZTU – fot. I.9.

¹³ Napis w poziomych wierszach na podobnej pieczęci cechu rzeźników szadkowskich tworzyły słowa: RZEZNICZKIEGO | MIASTA POWIATOW(*ego*) | SZADKU | OB(*wod*) SIERADZ(*ki*) | W(*oiwodztwo*) K(*aliskie*) – fot. I.9.

¹⁴ K. Zakrzewski, „Kancelaria i dokumentacja cechu szewców w Łodzi. Studium archiwoznawcze”, Łódź 2014 (niedrukowana praca magisterska, Katedra Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii UŁ), s. 34.

¹⁵ Muzeum w Pabianicach, sygn. MP/35/H.

¹⁶ Muzeum w Pabianicach, sygn. MP/37/H; MP/42/H.

¹⁷ Muzeum w Łowiczu, sygn. Art-1714-MŁ.

Pominięta została też informacja identyfikująca położenie administracyjne Łowicza¹⁸. Według schematu łowickiego wykonana została pieczęć Urzędu Starszych Zgromadzenia Kunsztu Białego „Goździraskiego” Miasta Pabianic¹⁹.

Układ legendy z pieczęci łowickiej, a także jej treść w części identyfikującej dysponenta stempla (urząd starszych zgromadzenia) pozwala sądzić, że typariuszu wykonano w odpowiedzi na regulacje prawne z końca 1816 oraz z początku 1817 r. Tłok pieczęci łowickiej wykonany został jednak dopiero w 1819 r. Taką datę wskazuje element chronologiczny legendy przywołanej tu pieczęci. Rok wykonania typariusza dowodzi, że pomiędzy datą wydania regulacji dotyczących funkcjonowania cechów w Królestwie Polskim (Kongresowym) a odpowiedzią w postaci dostosowania stempli cechowych do jej brzmienia i do nowej organizacji zgromadzeń rzemieślniczych mogły minąć lata. Również w 1819 r. wyrzeźbiono został tłok pieczęci krawców pabianickich²⁰.

Wiemy też, choć w tym przypadku posiłkujemy się źródłem wtórnym²¹, że pieczęć Urzędu Starszych Zgromadzenia Rzeźnickiego w Zgierzu powstała w 1818 r. (fot. II.3). Również na podstawie wnioskowania pośredniego możemy stwierdzić, że nową pieczęć dla Urzędu Starszych Zgromadzenia Ślusarzy w Zgierzu wykonano w 1824 r.²² Daty wykonania tłoku pieczętnego cechu rzeźników ze Zgierza i czas wyrzeźbienia stempla dla ślusarzy ze Zgierza świadczą (podobnie jak chronologia powstania pieczęci krawców z Pabianic i Łowicza), że wymiana stempli cechowych w pierwszych latach Królestwa Polskiego (Kongresowego) nastąpiła po kilku (2–8) latach od wejściu w życie prawa z 31 grudnia 1816 r.

Charakterystyczny układ napisów na pieczęciach cechowych z pierwszej połowy XIX w. – w tym na badanej pieczęci szewców szadkowskich – nie jest przypadkowy. Pozostaje on w związku z budową pieczęci urzędowych różnych władz administracyjnych Królestwa Polskiego (Kongresowego) stosowanych na obszarze zaboru rosyjskiego w pierwszych latach po zakończeniu wojen napoleońskich. Za punkt wyjścia do badań porównawczych uczynić możemy stempel wykorzystywany przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji Królestwa Polskiego z wyobrażeniem utworzonym z godła Polski właściwego dla lat 1815–1830²³ (fot. II.4). Na przywołanej pieczęci komisji spraw wewnętrznych napis KRÓLE-

¹⁸ Pieczęcie cechowe z Szadku i z Łowicza z pierwszej połowy XIX w. różnią się m.in. rozplanowaniem tekstów. Z tego powodu można przyjąć założenie, że w ramach scentralizowanej administracji Królestwa Polskiego (Kongresowego) akceptowane były odmiany regionalne lub warsztatowe wersje stempli cechowych.

¹⁹ Muzeum w Pabianicach, sygn. MP/39/H.

²⁰ Muzeum w Pabianicach, sygn. MP/42/H.

²¹ Muzeum w Zgierzu, Dokumenty papierowe, bez sygnatury. Omawiana tu pieczęć cechowa powstała zapewne na początku XX w., ale jej treść i przede wszystkim datacja – 1818 r. – nawiązywały do stempla z pierwszej połowy XIX w.

²² Muzeum w Zgierzu, Dokumenty papierowe, bez sygnatury.

²³ Pieczęć Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z pierwszej połowy XIX w. – Marek Adamczewski, zbiory własne.

STWO POLSKIE (ułożony półłukiem) wypełniał „górną” część stempla, a tekst wskazujący na konkretną agendę rządu, tj. na komisję spraw wewnętrznych, znajdował się w czterech poziomych wierszach poniżej godła państwowego. Także pieczęcie niższych szczebli administracji państwowej (np. pieczęcie burmistrzów, prezydentów miast i urzędów municypalnych Królestwa Polskiego) w pierwszej połowie XIX w. miały legendy ułożone w dwóch miejscach – półłukiem w „górnej” części stempla i w poziomych wierszach poniżej wyobrażenia godła państwowego. W celu zilustrowania opisanego tu problemu przywołać można pieczęć burmistrza Zgierza z dokumentu wystawionego w 1826 r.²⁴ (fot. II.5), a także pieczęć użytą przez władze miejskie Turku²⁵ (fot. II.6) do uwierzytelnienia dokumentu z 1839 r.

Wyobrażenie na pieczęci cechu szewców z Szadku tworzy „prostokątna”²⁶ tarcza herbowa wzniesiona na postumencie (rodzaj herbowej podstawy). Uwagę zwracają szerokie krawędzie tarczy, na których dostrzec można kropki. Według rytownika zapewne miały one imitować gwoździe wzmacniające tarczę albo symbolizować dodatkowe zdobienia tarczy (np. szlachetne kamienie). Nad górną krawędzią tarczy znajduje się otwarta korona herbowa, która często występuje w sfragistyce i w symbolice cechowej. Otwarte pozostaje pytanie, czy jej użycie wynikało z prostego naśladownictwa heraldyki szlacheckiej, czy też korony były nośnikiem głębszych, symbolicznych treści. Po obu stronach tarczy rytownik wykonał wyobrażenia tzw. trzymaczy herbowych lub strażników herbu. W przypadku pieczęci szewców z Szadku byli to zbrojni mężowie. Można przyjąć, że są nimi wojownicy z włóczniami. Ich głowy zabezpieczały hełmy z pióropusząmi. Widać także „mundury” trzymaczy. Kurtki „mundurów” z pieczęci są zapięte na duże guziki „przyszyte” w dwóch rzędach. Zbrojni mężowie z pieczęci szewców szadzkowskich przypominają trzymaczy (dzikich mężów) z herbów umieszczanych na pieczęciach urzędowych, wykonywanych dla władz publicznych funkcjonujących na ziemiach środkowopolskich w latach 1793–1806.

Zbrojni mężowie z pieczęci szadzkowskiej nie są typowymi trzymaczami czy też strażnikami herbów z pieczęci cechowych. Częściej funkcję trzymaczy pełniły w symbolice cechowej wyobrażenia lwów²⁷. Lwy zobaczyć można np. na przywołanej pieczęci rzeźników szadzkowskich²⁸ (fot. I.9), a także w znaku piekarni zdbiającym dokumentację aktową z 1819 r. (fot. I.3). Lwy podtrzymują rów-

²⁴ Pieczęć burmistrza Zgierza z pierwszej połowy XIX w. – Marek Adamczewski, zbiory własne.

²⁵ Pieczęć urzędu municypalnego Turka z pierwszej połowy XIX w. – Marek Adamczewski, zbiory własne.

²⁶ Najprawdopodobniej rytownik zamierzał wykonać tzw. tarczę nowożytną francuską, którą cechują zaokrąglone narożniki podstawy i spiczasty „dziubek” na środku dolnej krawędzi tarczy. Tarcze nowożytne francuskie do sfragistyki polskiej wprowadzone zostały w okresie Królestwa Polskiego (Kongresowego).

²⁷ E. Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe i ich funkcje na ziemiach polskich. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 2004, s. 58.

²⁸ Jeden z tłoków pieczęci rzeźników z Szadku. Znane są trzy pieczęcie rzeźników (fot. I.9–I.11).

niez tarczę z symbolami szewców z Łodzi i tarczę z symbolami sukienników ze Zgierza z 1828 r. (fot. II.7). W tym ostatnim przypadku uwagę zwraca korona o specyficznym kształcie położona nad tarczą z godłem cechowym. Można w niej dostrzec koronę imperatorską, czyli nakrycie głowy carów Rosji i (w związku z postanowieniami kongresu wiedeńskiego) także królów Polski w XIX w. Na podstawie kształtu korony ze znaku sukienników ze Zgierza można zbudować hipotezę o „opiece” władcy nad rozwojem rzemiosła na ziemiach środkowej Polski. Można sformułować w tej sprawie alternatywne twierdzenie, że symbolika korony (właściwa dla znaków władców, a także dla heraldyki szlacheckiej) była dla rzemieślników „wizualnie” atrakcyjna i z powodu jej walorów obrazowych przeniknęła do symboliki cechowej.

Najważniejszą częścią wyobrażenia pieczęci cechu szewców szadkowskich z pierwszej połowy XIX w. jest znak zgromadzenia²⁹. Tworzą go obraz buta o wysokiej cholewie z ostrogą „gwieździstą” oraz (flankujących obraz wysokiego buta) wyobrażenia zakrzywionego noża szewskiego (knyp, gnyp³⁰) i zakrzywionej długiej szpili oprawionej w drewnianą rączkę (szpilarek, szpilard, szpikulec, szydło³¹). Znak szewców szadkowskich powstał w wyniku połączenia przedmiotu, który był finalnym produktem pracy szewców (but o wysokiej cholewie z ostrogą) z dwoma przedmiotami – narzędziami – charakteryzującymi tę profesję (nóż szewski, szpilarek lub szydło)³². Na dyplomach czeladniczych i mistrzowskich z końca XIX i z początku XX w. umieszczane były symbole różnych rzemiosł. Dla identyfikacji szewców budowano symbole złożone najczęściej z buta o wysokiej cholewie, młotka szewskiego i szpilarka lub szydła³³. Pojawiały się także znaki szewskie zbudowane z kobiecego trzewika i zakrzywionego szpilarka lub szydła³⁴ (fot. II.8).

Symbolika cechów w okresie przedrozbiorowym i w pierwszej połowie XIX w. budowana była wokół trzech³⁵ dominujących tematów:

²⁹ Na temat genezy znaków cechowych zob. T. Kałuski, *Pieczęcie cechów na ziemiach księstwa głogowskiego do połowy XIX wieku. Geneza i symbolika*, Warszawa 2014, s. 62–65.

³⁰ Knyp – krzywy, krótki nóż szewski – A. Chmiel, *Godła rzemieślnicze...*, s. 22.

³¹ Szpilarek, szpilard, szpikulec – szpila oprawiona w rękojeść, szydło – szpila z otworem na dratwę oprawiona w rękojeść.

³² Na temat narzędzi i produktów rzemieślniczych na pieczęciach cechów zob. T. Kałuski, *Pieczęcie cechów...*, s. 66.

³³ Dokument mistrzowski z 1918 r. wystawiony dla mistrza ślusarskiego ze Zgierza – Muzeum w Zgierz, Dokumenty papierowe, bez sygnatury.

³⁴ Dokument mistrzowski z 1910 r. wystawiony dla Antoniego Chmielewskiego, mistrza z Łęczycy – Muzeum w Łęczycy, Dokumenty papierowe, sygn. H/235.

³⁵ Beata Marcisz (*Ikonaografia pieczęci cechowych miasta Wrocławia (XV–XIX w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 230) zwróciła uwagę, że na pieczęciach cechowych z Wrocławia można dostrzec aż osiem różnych motywów ikonograficznych. Do trzech przywołanych w prezentowanym tekście dodać można: surowce, elementy herbu miejskiego, elementy z heraldyki szlacheckiej, elementy uzupełniające. Ósmym

- narzędzi właściwych dla poszczególnych profesji lub kunsztów rzemieślniczych³⁶,
- typowych produktów wytwarzanych przez członków zgromadzenia rzemieślniczego³⁷,
- religijnych odniesień do rzemiosła lub do świętych patronów poszczególnych zawodów³⁸.

Dziewiętnastowieczny znak cechu szewców z Szadku zbudowany został jednocześnie w nawiązaniu do narzędzi szewskich i do finalnego produktu pracy szewców. Taki sposób budowania symboliki nie był obcy szewcom z okresu przedrozbiorowego. Za przykład do analizy porównawczej posłużyć może pieczęć szewców z Łęczycy³⁹ (fot. II.9). Godło cechowe z Łęczycy (położone na polu owalnej tarczy herbowej ujętej w ramy ozdobnego kartusza) tworzy but o wysokiej cholewie oraz trzy narzędzia właściwe dla aktywności zawodowej szewców – zakrzywiony nóż, szpilarek (szpilard lub szydło) i siekacz łukowaty⁴⁰ przydatny do cięcia skóry. Katalog narzędzi szewskich (ponad omówione wyżej) rozszerza wyobrażenie pieczęci cechu szewców z wielkopolskiego Mielżyna, datowanej na 1808 r. Na przywołanej pieczęci zobaczyć można dodatkowo: obcęgi, młotek i „pilnik gruboziarnisty”⁴¹.

motywem – wymienionym przez autorkę – było połączenie narzędzi z wyrobami. Jerzy Wisłocki (*Cechowe tłoki pieczętne jako źródło kultury materialnej*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1956, t. 2, z. 1, s. 238) wymienił cztery motywy ikonograficzne: narzędzia produkcji, wyroby, narzędzia i wyroby, inne (w tym m.in. sceny religijne) Typologią wyobrażeń pieczęci cechowych zajmował się Tomasz Kałuski, *Pieczęcie cechów...*, s. 59–60.

³⁶ Jerzy Wisłocki (*Cechowe tłoki...*, s. 235) uważa, że pieczęcie cechowe (a dokładnie ich wyobrażenia napieczątne) dobrze – jako źródła ikonograficzne – ilustrują przeobrażenia narzędzi rzemieślniczych w „długim trwaniu”.

³⁷ E. Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe...*, s. 173, 207.

³⁸ Na przykład na polu pieczęci złotników krakowskich z połowy XV w. znajdował się św. Eligiusz w stroju pontyfikalnym siedzący na tronie biskupim. Obok świętego stało kowadło, na którym św. Eligiusz wykuwał młotkiem kielich – zob. A. Chmiel, *Godła rzemieślnicze...*, s. 24. Złotnicy z różnych miast konsekwentnie wykorzystywali motyw św. Eligiusza do tworzenia obrazów własnych pieczęci – zob. B. Marcisz, *Ikonoграфия pieczęci...*, s. 240, nr 30, 31. Pieczęcie garncarzy otrzymywały wyobrażenia odwołujące się do biblijnej opowieści o stworzeniu Adama i Ewy. Na polu pieczęci garncarzy z Poznania zobaczyć można Boga Ojca pochylonego nad Adamem ulepionym z gliny – Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. T.X. 125.

³⁹ Muzeum w Łęczycy, sygn. H 340.

⁴⁰ Identyfikacja siekacza łukowatego (złączonego np. z szydłem) nie zawsze przeprowadzana była przez badaczy poprawnie. W opracowaniu na temat pieczęci cechu szewców z Kościana czytamy, że na jej polu znajdowało się ostrze halabardy – zob. K. Koehler, *Dawne cechy i bractwo strzeleckie. Rzecz osnuta na danych o cechach i o bractwie strzeleckim w Kościanie*, Poznań 1899, s. 249. Na obesłaniu cechu szewców z Wolborza zobaczyć można m.in. przedmiot, który przypomina siekacz łukowaty, ale przedmiot ten został opisany jako kopyto szewskie – zob. J. P. Dekowski, *Obesłania rzemieślnicze*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1966, ser. etnograficzna, nr 10, s. 208.

⁴¹ J. Wisłocki, *Cechowe tłoki...*, s. 240, fot. 8.

Ozdobny kartusz herbowy, a także przedmioty wykorzystane do stworzenia znaku szewców łęczyckich z XVII w. znajdują analogię w Krakowie. W 1599 r. powstał poprawny pod względem formy herb cechu szewców krakowskich. Do połowy XIX w. zdobił on ścianę krakowskich jatek szewskich⁴².

Na pieczęciach innych zgromadzeń szewskich umieszczane były symbole, które o rzemieślnikach produkujących buty opowiadały w odmienny sposób niż zrobiono to w Szadku w pierwszej połowie XIX w. i w Łęczycy w XVII w. Przywołana wyżej dziewiętnastowieczna pieczęć szewców z Łodzi miała godło zbudowane z wyobrażenia tylko produktów pracy szewców. Krzysztof Zakrzewski ujawnił stempel, który świadczy, że godłem łódzkich szewców z pierwszej połowy XIX w. był wysoki but na obcasie i dwa flankujące go półbuty, z których jeden skierowany był czubkiem w stronę środka wyobrażenia, a drugi – w dół⁴³. Na późniejszych pieczęciach szewców z Łodzi zobaczyć można trzy różne typy obuwia⁴⁴. Były to:

- wysoki but z ostrogą,
- but z półcholewką (za kostkę),
- trzewik, który uznać możemy za rodzaj półbuta.

Obraz z pierwszej pieczęci łódzkiej przypomina wyobrażenie rosyjskojęzycznego stempla szewców „importowych” z Łowicza⁴⁵ (fot. II.10). W późniejszym okresie znak cechu szewców łódzkich został uproszczony. Nowym symbolem szewców z Łodzi został but o wysokiej cholewie. Być może ten kierunek rozwoju symboliki szewskiej był dla rzemieślników atrakcyjny. W drugiej połowie XIX w. znak szewców z Łęczycy został zredukowany do jednego buta⁴⁶ (fot. II.11). Ten typ symbolu szewców znany jest także ze Zduńskiej Woli (fot. II.13). Buty, a dokładniej ciżmy, wykorzystywane były do budowania średniowiecznych znaków cechowych zgromadzeń rzemieślników niemieckich, czeskich i śląskich. Niejednokrotnie ciżmy z pieczęci szewców przeszyte były ukośnie strzałą⁴⁷.

W konwencji religijnej zaprojektowane zostało wyobrażenie pieczęci cechu szewców z Łowicza z pierwszej połowy XIX w.⁴⁸ (fot. II.12). Na jej polu dostrzec można wyobrażenia dwóch patronów rzemiosła szewskiego, czyli zapewne świętych Kryspina i Kryspiniana⁴⁹. Należy jednak zauważyć, że ta identyfikacja

⁴² M. Cercha, S. Cercha, F. Kopera, *Pomniki Krakowa*, Kraków 1904 (Architektura epoki Zygmunta I), s. 203; S. Tomkowicz, *Przyczynki do historii kultury Krakowa w pierwszej połowie XVIII w.*, Lwów 1912, s. 76, il. 11b.

⁴³ K. Zakrzewski, „Kancelaria i dokumentacja...”, s. 35.

⁴⁴ Tamże, s. 35–37.

⁴⁵ Muzeum w Łowiczu, sygn. Art.-1681-MŁ.

⁴⁶ Muzeum w Łęczycy, sygn. H/150.

⁴⁷ T. Kałuski, *Pieczęcie cechów...*, s. 72–73, nr 54–55, 88–89.

⁴⁸ Muzeum w Łowiczu, sygn. Art.-1668-MŁ.

⁴⁹ Kryspin i Kryspinian byli patrycjuszami rzymskimi, a później szewcami w Galii. W czasach Dioklecjana lub Maksymiliana obaj zostali straceni, a każń polegała m.in. na zdarceniu z ich pleców pasów skóry, wbijaniu sztyła pod paznokcie i na gotowaniu w oleju – E. Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe...*, s. 200; B. Skoczzeń-Marchewka, *Święty Kryspin i święty Kryspinian*, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, www.etnomuzeum.eu (30.03.2015).

w świetle ikonografii postaci i treści napisów objaśniająco-identyfikujących obie postacie z pieczęci nie jest pewna. Na polu badanej pieczęci z Łowicza są przedstawieni mężczyźni ubrani w długie, futrzane szuby. Ich głowy zdobią korony (mitry?). Zwracają uwagę także palmy męczeństwa i miecze trzymane przez obu świętych. Polowe napisy objaśniające na zachowanym typariuszu nie są w pełni czytelne. Można jedynie stwierdzić, że po prawej stronie pola pieczęci znajdują się litery, które układają się zapewne w słowo KRISZANINVS, które przypomina imię jednego z przywołanych patronów szewców. Litery drugiego napisu – może skrywającego imię postaci – nie udało się złożyć w zrozumiałe słowo.

Wśród szewców szadkowski święci Kryspin i Kryspinian byli popularni. Ich wyobrażenia zdobiły np. płat sztandaru cechowego z 1925 r. (fot. I.21). Święci Kryspin i Kryspinian z przekazu szadkowskiego różnią się od wyobrażeń tychże z Łowicza.

OPIS STANU PRAWNEGO

Analizę pieczęci szewców szadkowskich z pierwszej połowy XIX w. można prowadzić w oparciu o zapisy prawa Królestwa Polskiego (Kongresowego), za pomocą którego uregulowane zostały najistotniejsze kwestie dotyczące rzemiosła na ziemiach zaboru rosyjskiego. W tych rozważaniach istotne znaczenie ma regulacja z 31 grudnia 1816 r.⁵⁰, która była podstawą prawną wszystkich dokumentów cechowych wystawianych na terenie byłej Kongresówki. Znane są także dokumenty cechowe z okresu II Rzeczypospolitej, które wystawione zostały na formularzach dokumentów cechowych odwołujących się w arendze dokumentowej⁵¹ do przepisów z grudnia 1816 r.

Regulacja z 31 grudnia 1816 r. była kilkakrotnie nowelizowana. W dniu 19 marca 1817 r. i następnie 30 czerwca 1817 r. wydane zostały przepisy, za pomocą których prawodawca sprecyzował niektóre artykuły zawarte w decyzji gen. Józefa Zajączka, Namiestnika Królestwa Polskiego z 31 grudnia 1816 r.⁵²

W przepisach prawa dotyczących funkcjonowania rzemiosła na obszarze zaboru rosyjskiego odnajdujemy zwroty i sformułowania, które znane są nam z lektury legend pieczęci cechowych sporządzonych w pierwszej połowie XIX w. Zwroty te występują także na pieczęciach wykonanych dla rzemieślników z Szadku. Warto zwrócić uwagę na określenia:

- zgromadzenie rzemieślnicze,
- urząd starszych zgromadzenia oraz
- kunszt i profesja.

⁵⁰ E. Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe...*, s. 233–234.

⁵¹ Arenga – część dokumentu, w której wystawca wymieniał przestanki religijne, ideologiczne i prawne decydujące o wystawieniu dokumentu.

⁵² *Postanowienie Księcia Namiestnika...; Rozwinięcie postanowień o zgromadzeniach...*

Określenia te pojawiają się zarówno w legendach pieczęci, jak i w regulacjach prawnych z uwagi na ścisły związek prawa spisane go z jego realizacją w zakresie tworzenia i stosowania pieczęci cechowych. Regulacja prawna z 31 grudnia 1816 r. a także jej późniejsze nowelizacje określiły treść legend pieczętnych i pośrednio wyznaczyły zakres zastosowań kancelaryjnych dla pieczęci cechowych.

W przypadku analizowanych pojęć i zwrotów nośnikami najmniej ostrych informacji były słowa „kunszt” i „profesja”. Można (posługując się słownikiem wydanym w połowie XIX w.⁵³) dowodzić, że „kunszt” powinien być zarezerwowany dla rzemiosł „artystycznych”, a określenia „profesja” należało używać do opisu prac produkcyjnych, podczas których o sukcesie zawodowym rzemieślnika decydowała wiedza. Legendy pieczęci szewców (analizowane wyżej) pozwalają jednak stwierdzić, że twórcy stempli (lub przyszli użytkownicy typariuszy) nie przywiązywali wagi do precyzyjnego ustalenia, czy szycie butów – np. butów z wysokimi z cholewami lub damskich trzewików – było „kunsztem”, czy też „profesją”. Źródła pokazują, że te dwa pojęcia w legendach pieczęci cechowych używane były wymiennie.

Przepisy prawa spisane go o cechach rzemieślniczych z 31 grudnia 1816 r. (i jego późniejsze modyfikacje z 1817 r.) dysponentem pieczęci cechowej czyniły urząd starszych zgromadzenia rzemieślnicze go⁵⁴. Według prawa Królestwa Polskiego (Kongresowe go), urząd starszych zgromadzeń rzemieślniczych tworzyli: komisarz, będący zawsze urzędnikiem municypalnym, oraz starszy i podstarszy, wybieralni spośród mistrzów zgromadzenia (cechu).

Sposób posługiwania się pieczęcią urzędu starszych zgromadzenia rzemieślnicze go był opisany w regulacji z 31 grudnia 1816 r. Generał Józef Zajączek, Namiestnik Królestwa Polskiego, zdecydował, że stempel cechowy będzie zawsze w *zachowaniu urzędnika municypalnego*. Zapis ten – jeśli dobrze go rozumiemy – przewidywał, że pieczęć cechową przechowywano na ratuszu i – w razie potrzeby „wypożyczano” starszym do wykonania czynności cechowej. Oprócz pieczęci cechowej na ratuszu miejskim – według prawa z 31 grudnia 1816 r. – przechowywano także skrzynie zgromadzeń rzemieślniczych⁵⁵.

Z zapisem dotyczącym „zachowania” pieczęci cechu koresponduje paragraf, który określał sposób podpisywania i pieczętowania dokumentów cechowych. Regulacja prawna z 31 grudnia 1816 r. podkreślała decydującą rolę komisarza municypalnego w procesie uwierzytelniania dokumentów cechowych⁵⁶. Ponadto

⁵³ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1855 (reprint: Warszawa 1951), t. II, s. 547 (kunszt), t. IV, s. 476 (profesja).

⁵⁴ *Urzędu (tak Or.) Starszych opatrzone mają (być) w pieczęć – Postanowienie Księcia Namiestnika...*, art. 11; *Podanie do publicznej wiadomości osnowy postanowienia o zgromadzeniach rzemieślniczych i rozporządzeń w jego rozwinięciu wydanych z dnia 30 czerwca 1817 r.*, art. 51.

⁵⁵ *Podanie do publicznej wiadomości osnowy postanowienia o zgromadzeniach rzemieślniczych i rozporządzeń w jego rozwinięciu wydanych z dnia 30 czerwca 1817 r.*, art. 48–49.

⁵⁶ *Wszystkie podania, świadectwa itp Urzędu Starszych, przez Komisarza municypalnego i jednego przynajmniej starsze go lub podstarsze go mają być podpisywane – Postanowienie Księcia Namiestnika...*, art. 9.

prawo z 31 grudnia 1816 r. podporządkowało urzędy starszych zgromadzeń rzemieślniczych prezydentom i burmistrzom miast⁵⁷.

Nowelizacje regulacji prawnych dotyczących cechów rzemieślniczych z 19 marca 1817 r. i z 30 czerwca 1817 r. przypominały starszym zgromadzeń o obowiązku przygotowania dla każdego urzędu starszych jego własnej pieczęci *podług dołączonego / załączonego wzoru*⁵⁸. Zapis ten wskazuje, że pieczęcie dla urzędów starszych zgromadzeń rzemieślniczych znajdowały się w kręgu zainteresowania władz państwowych. Dowodzi również, że istniał wzorzec pieczęci cechowej. Pieczęcie cechowe (inaczej niż pieczęcie urzędowe innych władz administracyjnych) wykonywane były przez rzemieślników z pominięciem mennicy warszawskiej. Z tego powodu można dziś badać różne warianty (odmiany regionalne czy wersje warsztatowe) stempli cechowych z pierwszej połowy XIX w.

W dniu 1 sierpnia 1837 r. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego (Kongresowego) ogłosiła w imieniu Mikołaja I, cara i króla, postanowienie władcy dotyczące pieczęci urzędowych⁵⁹. W artykule 4 postanowienia wymienione zostały urzędy i instytucje publiczne uprawnione do posługiwania się urzędowymi pieczęciami z godłem państwowym, czyli z herbem Królestwa Polskiego (Kongresowego). Na pieczęciach urzędów starszych zgromadzeń, które wymienione zostały w postanowieniu, umieszczane miały być jednak symbole inne niż znak państwowy⁶⁰. Zachowane pieczęcie cechowe wskazują, że prawodawca mileząco wyraził zgodę, aby pola stempli rzemieślniczych (w zgodzie z przedzobiorowym zwyczajem) wypełniane były symbolami kunsztów i profesji.

Pieczęcie cechów rzemieślniczych – jak sądzimy – nie uzyskały pełnego statusu „pieczęci urzędowych”. Takie twierdzenie jest uprawnione w kontekście dwóch obserwacji. Przede wszystkim urzędy starszych nie posiadały pełnej autonomii w procesie podejmowania decyzji i w trakcie wystawiania dokumentów. Przypomnieć trzeba o prawnie zagwarantowanym udziale komisarza municypalnego w akcie uwierzytelniania dokumentów cechowych. Ponadto dostrzegamy praktykę kancelaryjną, analizowaną w ramach dyplomatyki⁶¹, polegającą na współ-

⁵⁷ *We wszystkich tych szczegółach Urząd Starszych zostaje pod zwierzchnictwem Prezydenta lub Burmistrza właściwego* – tamże, art. 12.

⁵⁸ *Rozwinięcie postanowienia o zgromadzeniach rzemieślniczych z dnia 19 marca 1817 r.*, uzupełnienie brzmienia art. 11; *Podanie do publicznej wiadomości...*, art. 51.

⁵⁹ „Dziennik Praw” 1837, t. 21, s. 218 i n. (*Przepisy względem formy i wielkości pieczęci wszelkich władz rządowych z dnia 20 lipca / 1 sierpnia 1837 r.*).

⁶⁰ *Herb Królestwa ma być pomieszczany na wszystkich pieczęciach władz administracyjnych, sądowych i skarbowych, wyjąwszy instytucji prywatnych, pod opieką rządu zostających, jako to: urzędów starszych zgromadzeń, dozorów kościelnych, dozorów bóżniczych itp.* – tamże, art. 4.

⁶¹ Dyplomatyka – nauka pomocnicza historii, w ramach której badane są dokumenty (budowa dokumentu, formularz dokumentowy, siła dowodowa pisemnych oświadczeń woli) i kancelarie, w których powstawały dokumenty (historia urzędu, personel, sposób zorganizowania).

pieczętowaniu dokumentów cechowych. Dokumenty mistrzowskie niekiedy były uwierzytelnione odciskami dwóch pieczęci⁶², tj.:

- stemplem cechowym (pieczęcią urzędu starszych lub typariuszem cechowym z okresu poprzedzającego czas powstania dziewiętnastowiecznych urzędów starszych),
- tłokiem władz miejskich.

Praktyka współpieczętowania dokumentów cechowych może świadczyć pośrednio o niepełnej zdolności pieczęci cechowej do tworzenia dokumentów publicznych.

O współpieczętowaniu dokumentów cechowych – przynajmniej dokumentów czeladniczych – nie wspomina regulacja prawna z 31 grudnia 1816 r. Dokumenty potwierdzające uzyskanie stopnia czeladnika uwierzytelnione miały być wyłącznie odciskiem pieczęci urzędu starszych zgromadzenia⁶³.

Na marginesie rozważań na temat pieczęci rzemieślniczych warto wspomnieć, że regulacje prawne z 1816–1817 r. przewidywały, że w nieodległej przyszłości stworzony zostanie jeden wzór dyplomów cechowych. Dyplomy mistrzowskie i czeladnicze służyły starszym zgromadzeń cechowych do potwierdzenia faktu uzyskania przez uczniów-praktykantów kolejnych stopni wtajemniczenia zawodowego. Dyplomy otrzymywali wypromowani czeladnicy i mistrzowie. Na niekiedy bogato zdobionych bordiurach dokumentów cechowych z XIX i z początku XX w. ważnym elementem był herb państwowy. W zależności od czasu wystawienia dyplomu, a tym samym od realiów politycznych, dokumenty „awansu zawodowego” ozdabiał herb Królestwa Polskiego (Kongresowego), orzeł imperium rosyjskiego lub Orzeł Biały, herb odrodzonego państwa polskiego. Obecność godła państwowych na dyplomach czeladniczych i mistrzowskich była prostą konsekwencją przejęcia przez państwo (prawo z 31 grudnia 1816 r.) współodpowiedzialności za kształcenie zawodowe rzemieślników⁶⁴.

Dla właściwego zrozumienia treści wyobrażeń pieczęci cechowych zbudowanych z obrazów produktów wytwarzanych w ramach cechu wykorzystać można zapisy prawa stanowionego odnoszące się do tzw. dzieł mistrzowskich⁶⁵. W tym przypadku sięgamy po regulacje prawne dotyczące egzaminów rzemieślniczych, aby językiem właściwym dla epoki nazwać przedmioty, których obrazy wykorzy-

⁶² E. Bimler-Mackiewicz, *Rzemieślnicze dokumenty zawodowe – treść, kształt, wyraz graficzny, funkcje użytkowe i estetyczne*, „Studia Archiwalne” 2006, t. 2, s. 140.

⁶³ Uczeń po pomyślnie odbytym egzaminie czeladniczym miał otrzymać *list wyzwolenia, opatrzone pieczęcią i podpisem Urzędu – Postanowienie Księcia Namiestnika...*, art. 49.

⁶⁴ E. Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe...*, s. 242; E. Bimler-Mackiewicz, *Rzemieślnicze dokumenty...*, s. 142.

⁶⁵ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Część II: Przemysł i zakłady przemysł posilkujące*, t. II, Warszawa 1866, s. 102 i n. (Przepisy wydane w dopełnieniu artykułu 120 postanowienia Księcia Namiestnika Królewskiego z dnia 31 grudnia 1816 roku, co do urzędzenia zgromadzeń rzemieślniczych, w przedmiocie zdawania sztuki mistrzowskiej w kunsztach i rzemiosłach).

stano do zbudowania wyobrażenia pieczęci. Egzaminy (popisy) na czeladników i na mistrzów kunsztów lub profesji polegały m.in. na przedstawieniu własnoręcznie wykonanych przedmiotów typowych dla uprawianego rzemiosła. Ten sposób egzaminowania adeptów kunsztów i profesji (zazwyczaj kończący okres kilku lat terminowania) był znany rzemieślnikom od średniowiecza. Przebieg egzaminów rzemieślniczych precyzyjnie opisywali twórcy dawnych statutów cechowych.

W pierwszej połowie XIX w., czyli w momencie gdy władze państwowe określiły swoje oczekiwania wobec cechów rzemieślniczych, w państwowym prawie stanowionym opisane zostały „przedmioty” egzaminów czeladniczych i mistrzowskich. Tak zwane dzieła mistrzowskie znane z przepisów dziewiętnastowiecznych – co oczywiście – były niejednokrotnie tożsame z tymi, wykonywanymi przez adeptów rzemiosł w okresie przedrozbiorowym. Uwaga ta dotyczy profesji i kunsztów starych kultywujących dawne metody produkcji.

W wykazie tzw. dzieł mistrzowskich (w części poświęconej szewcom) można przeczytać, że pod ocenę „komisji egzaminacyjnej” sprawdzającej umiejętności uczniów przedkładane były buty *roboty męskiej* (tak Or.) i *buty roboty damskiej*. W grupie obuwia męskiego przyszły czeladnik lub mistrz przygotowywali:

- buty węgierskie,
- buty ze sztylptami
- trzewiki.

W grupie obuwia damskiego egzaminowany wykonać miał w ramach popisu:

- trzewiki gładkie,
- trzewiki „passowe”
- trzewiki *na korkach, czyli na dubeltowej podeszwie*⁶⁶.

But z wysokimi cholewami z pieczęci cechu szewców z Szadku przypomina obuwie typu węgierskiego. Cechą wysokich butów węgierskich jest ich silne umarszczenie na wysokości kostek. Tego umarszczenia na obrazie butów z pieczęci jednak nie widać.

ZAKOŃCZENIE

Pieczęć cechu szewców z Szadku z pierwszej połowy XIX w. wykonana została po reorganizacji struktur organizacyjnych rzemiosła funkcjonującego w granicach Królestwa Polskiego (Kongresowego). Jej treść w warstwach kompozycyjnej, obrazowej i tekstowej odpowiada zwyczajom sfragistycznym dominującym na obszarze zaboru rosyjskiego w latach 1815–1830. Pod tym względem nie można mówić o jej wybitnej roli w rozwiązywaniu węzłowych problemów dziewiętnastowiecznej sfragistyki cechowej.

⁶⁶ Przepisy wydane w dopełnieniu artykułu 120..., nr 28.

W innym świetle spojrzeć należy na pieczęć szewców w kontekście regionalnym. Rzemieślnicy z Szadku – szewcy i rzeźnicy – w tym samym czasie złożyli zamówienie na wykonanie pieczęci dla swych urzędów starszych. Otrzymali produkty dobrej jakości – poprawnie skomponowane i (co potwierdza oryginalny typariusz ze zbiorów sieradzkich) wytrzymałe. Ta dbałość o szczegóły pieczęci dobrze świadczy o majstrach z Szadku.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu, Cechy miasta Szadku 1649–1939, sygn. 82.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. T.X. 125.
- „Dziennik Praw” 1837, t. 21 (*Przepisy względem formy i wielkości pieczęci wszelkich władz rządowych z dnia 20 lipca / 1 sierpnia 1837 r.*).
- Muzeum w Łęczycy, sygn. H/340, H/150, H/235; sygn. Art.-1668-MŁ, Art.-1681-MŁ, Art.-1714-MŁ.
- Muzeum w Pabianicach, sygn. MP/35/H, MP/37/H, MP/38/H, MP/42/H, MP/593/H.
- Muzeum w Zgierzu, Dokumenty papierowe, bez sygnatury.
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Część II: Przemysł i zakłady przemysł posilkujące*, t. II, Warszawa 1866 (*Postanowienie Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego, urządzające zgromadzenia rzemieślnicze z dnia 31 grudnia 1816 r.*).
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Część II: Przemysł i zakłady przemysł posilkujące*, t. II, Warszawa 1866 (*Przepisy wydane w dopełnieniu artykułu 120 postanowienia Księcia Namiestnika Królewskiego z dnia 31 grudnia 1816 roku, co do urzędzenia zgromadzeń rzemieślniczych, w przedmiocie zdawania sztuki mistrzowskiej w kunsztach i rzemiosłach*).
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Część II: Przemysł i zakłady przemysł posilkujące*, t. II, Warszawa 1866 (*Rozwinięcie postanowienia o zgromadzeniach rzemieślniczych z dnia 19 marca 1817 r.*).
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Część II: Przemysł i zakłady przemysł posilkujące*, t. II, Warszawa 1866 (*Podanie do publicznej wiadomości osnowy postanowienia o zgromadzeniach rzemieślniczych i rozporządzeń w jego rozwinięciu wydanych*).

Zbiory

- Parafii pw. św. Jakuba w Apostoła w Szadku.
- Szkolnej Izby Pamięci w Szadku.
- Marka Adamczewskiego.
- Doroty Stefańskiej.
- Jarosława Stulczewskiego.

Opracowania

- Bimler-Mackiewicz E., *Rzemieślnicze dokumenty zawodowe – treść, kształt, wyraz graficzny, funkcje użytkowe i estetyczne*, „Studia Archiwalne” 2006, t. 2.
- Bimler-Mackiewicz E., *Znaki cechowe i ich funkcje na ziemiach polskich. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 2004.
- Cercha M., Cercha S., Kopera F., *Pomniki Krakowa*, Kraków 1904.
- Chmiel A., *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie*, Kraków 1922.
- Dekowski J. P., *Obesłania rzemieślnicze*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, 1966, ser. etnograficzna, nr 10.
- Kałuski T., *Pieczenie cechów na ziemiach księstwa głogowskiego do połowy XIX wieku. Geneza i symbolika*, Warszawa 2014.
- Koehler K., *Dawne cechy i bractwo strzeleckie. Rzecz osnuta na danych o cechach i o bractwie strzeleckim w Kościanie*, Poznań 1899.
- Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, t. II, IV, Lwów 1855 (reprint: Warszawa 1951).
- Majewski M., *Odciski starogardzkich pieczęci cechowych w archiwum ksiąg szczytyńskich*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. A. Chlebowska, A. Gut, Warszawa 2008.
- Marcisz B., *Ikonografia pieczęci cechowych miasta Wrocławia (XV–XIX w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998.
- Neymanowa Z., *Zabytki cechowe z Sieradzkiego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1961, t. 3.
- Skoczeń-Marchewka B., *Święty Kryspin i święty Kryspinian*, Muzeum Etnograficzne im. S. Udzieli w Krakowie, www.etnomuzeum.eu (30.03.2015).
- Tomczyk D., *Pieczenie górnośląskich cechów rzemieślniczych z XV–XVIII wieku i ich znaczenie historyczne*, Opole 1975.
- Tomkowicz S., *Przyczynki do historii kultury Krakowa w pierwszej połowie XVIII w.*, Lwów 1912.
- Wisłocki J., *Cehowe tłoki pieczętne jako źródło kultury materialnej*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1956, t. 2, z. 1.
- Zakrzewski K., „Kancelaria i dokumentacja cechu szewców w Łodzi. Studium archiwoznawcze”, Łódź 2014 (niedrukowana praca magisterska, Katedra Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii UŁ).

[Wpłynęło: marzec; poprawiono: maj 2015 r.]

FROM STUDIES ON CRAFTSMEN'S GUILD SIGNS
– 19TH CENTURY STAMP OF SHOEMAKERS' GUILD IN SZADEK

Summary

The stamp of the shoemakers' guild in Szadek was made at the beginning of the 19th century, in accordance with legal regulations of 1816, which reorganized craftsmen's guilds in the Kingdom of Poland. These regulations, in force throughout the whole 19th century and at the beginning of the 20th century, defined the structure and the way of

managing a guild, professional competences of masters and craftsmen, and rules for professional advance. The regulations of 1816 also affected the shape and functions of craftsmen's stamps. Under these rules, a guild was governed by a board of elders, which was reflected in the legends of the stamps. The term "profession" to refer to the work of craftsmen was introduced at that time. The legend of the seal of the shoemakers' guild in Szadek speaks about "the shoemakers' profession". As regards the appearance of craftsmen's stamps, they differed from other official stamps (e.g. those of administrative authorities) of the Kingdom of Poland in that they contained elements representative of particular "professions". In the case of Szadek shoemakers' it was a high boot with a heel spur, a knife and an awl. This stamp was evidently carved by a very skilful engraver. It is now part of the collection of the Sieradz Museum.

Key words: craftsmen's guild symbols, stamps, shoemakers, Szadek.